

КРАЄЗНАВЧА МОЗАІКА

ПОДВИГ, ЯКОГО НЕ БУЛО

Найбільш плідно в галузі історії Ніжина працював професор історії Ніжинського історико-філологічного інституту Михайло Миколайович Бережков. У збірнику історико-філологічного товариства при НІФІ за 1909 рік він надрукував досить цікаве дослідження "Ніжинські легенди, які відносяться до 1709 Полтавського полку". Зокрема йдеться про таку легенду: десь приблизно в 1709 році, напередодні Полтавської битви, Ніжин був оточений шведськими військами. Ніжинських козаків було мало (дійсно, Ніжинський козацький полк в цей час був у районі Новгород-Сіверського), тому жінки одягли козацькі шапки і разом з чоловіками виступили на захист міста. Після триденних боїв ніжинці розбили шведів, а може, завойовники втекли самі. За таку боротьбу із шведами Петро I нагородив ніжинців грамотою, в якій відзначив мужність не тільки козаків, але й ніжинських козачок і "пожаловал им носить казацкие шапки".

Цю легенду використав викладач Ніжинської гімназії вищих наук І. Т. Кульжинський в статті "Козацькі шапки", яка була надрукована на сторінках "Дамського журналу" за 1829 рік. Для початку послухаємо цього мнимого історика: "Ура! Батюшка Петро!" - в один голос кричали воїни, жінки, діти. Цей урочистий заклик надихнув усіх мужністю і хоробрістю. Шведи, почувши, як ніжинці вихваляють російського царя, кинулись в ганебний відступ. Ніжинці з радісними закликами кинулись за шведами, і російський меч не припиняв громити втікачів, а юні жінки та дівчата, не володіючи зброєю, наздоганяли всіх, били в спину головешками і метлами. Каламутні хвилі Остра окрасились кров'ю, річка наповнилась трупами. Картина була жахлива. Але, яким було становище тих, хто втівав від меча російського? Без зброї, без хліба, втікачі, як тіні, бродили по лісам, і кожний селянин, який знаходив в лісі шведа, вбивав його сокирою".

Свою історичну байку для великосвітських красунь І. Г. Кульжинський починає з надмірного вихваляння Дмитра Донського, Мініна, Пожарського, Петра I, Олександра I, Кутузова. "Росіяни, - істерично вигукує цей "українець", - завдякуй Богові, за те, що ти можеш цих безсмертних мужей назвати своїми благодійниками і співвітчизниками".

Правильно Ленін говорив, що великоросійський шовініст з інородців це набагато гірше, ніж шовініст з чистокровних росіян.

Ще гучніше розмалював "Ніжинську битву" якийсь В. І. Перцов, який свій "історичний" опус надрукував в 1903 році в органі російської воячини "Русский инвалид" під таким заголовком: "Героїчний захист Ніжина козачками в 1708 році. Історичний переказ". У ньому ніжинські козачки навіть без допомоги чоловіків лупили шведів кийками, після чого вони розбіглися, а потім відправили "баське" посольство в Глухів, де Петро I якраз був присутній на виборах нового гетьмана. Грізний цар був нібито дуже здивований, побачивши посольство з одних красунь і в козацьких шапках. Але, коли він прочитав лист, в якому говорилося, що козачки без допомоги чоловіків розтросчили шведський загін, цар з радості почав танцювати з козачками і всіх цілувати. Далі Перцов пише: "Після Полтавської перемоги Петро I заїхав у Ніжин, причому випадково попав на весілля дочки славнозвісної жінки-старости, бенкетував на весіллі, подарував сто карбованців на "зубок", майбутньому хрещенику або хрещениці, а місту на честь доблесного подвигу ніжинських

козачок подарував грамоту і великі пільги .

Коментуючи це, з дозволу сказати, дослідження, відомий краєзнавець М. Н. Бережков не без іронії писав: "Петро і не був в Ніжині ні до, ні після Полтавської битви, автор досить погано знає і розуміє характер царя і події того часу".

Як відомо, похід шведського полководця Карла XII привів до жорстокої розправи російського царизму з прихильниками Мазепи.

Гетьманську столицю Батурин Петро I наказав "другим за пример сжечь весь". Багатьох захисників прибивали гвіздками до колод і пускали вниз за течією Сейму. Було знищено 6 тис. чоловік, головним чином стариків, жінок і немовлят. Великий Тарас з сумом згадує цю подію:

Як Батурин славний -

Москва вночі запалила.

Чечеля вбила

І малого, і старого

В Сейму потопила.

Страхітлива розправа над Батурином приголомшила український народ. Це добре відчув і зрозумів Мазепа, який заявив: "Тепер асе піде інакше: Україна, які перелякала доля Батурина, не піде тепер з нами". І дійсно, шведи зустріли досить прохолодний прийом більшості українців. Тут негативну роль також зіграла православна церква, яка підкорялась Москві. Шведи були чужинцями, до того ж лютеранами, які не визнавали постів, їли в піст скоромне, що справляло негативне враження на православних українців. Деякі селяни ловили шведів і приводили в російській табір, де одержували від бундючних російських офіцерів чарку оковитої зі словами: "Спасибо, хохльонки!".

Але зі знищенням Батурина росіянам входити в історію було якось незручно. Треба було знайти місто-герой, яке не перейшло на бік шведів і мазепинців. Як відомо, Катерина II надала українській козацькій старшині права російського дворянства, і іновоявлені дворяни зі шкіри пнулися, аби догодити петербурзьким самодержцям. Ніжин, завдяки грекам, вже в XVII столітті перетворився в найбільше місто Лівобережної України. Вже в кінці цього століття ніжинські купці продавали в Москві товарів на суму 6970 крб., в той час як київські - на суму 5102 крб. І населення в Ніжині було досить чисельне. Так, в 1811 році воно навіть перевершувало такий великий порт, як Одесу, де проживало 10989 чоловік, у Ніжині - 12587 чоловік. Ось порівняння з губернським центром Черніговом: в 1842 році в Чернігові було 9 кам'яних і 590 дерев'яних будинків, а в повітовому Ніжині - 54 кам'яних і 2129 дерев'яних будинків.

Очевидно, з таких міркувань, ідеологи царизму вибрали Ніжин. Краєзнавці за радянських часів й гадки не мали, щоб критично поставитись до цієї сторінки його історії. Доцент НДПІ В. Д. Шевченко в нарисі "Ніжин і Ніжинщина" пішов слідами І. Г. Кульжинського. Описує він цю подію так: "Після триденних боїв ніжинці розбили шведів під стінами фортеці, яка знаходилась біля Замкової церкви. Остаточо цей шведський загін був знищений військами Петра I. Мужня боротьба ніжинців відзначена в спеціальній грамоті Петра I, яка була видана Ніжину. В цій грамоті Петро I відзначив мужність не тільки козаків, але й ніжинських козачок "и пожаловал носить им казацкие шапки". На честь цієї великої історичної перемоги над шведами в Ніжині був побудований Благовіщенський монастир". Шановний доцент, напевно, переплутав Ніжин з Полтавою, бо на сторінках свого нарису він далі наводить цитату з листа митрополита Стефана Яворського, де засновник монастиря говорить так: "Отныне да будет памятник в Яворском монастыре о победе Богом дарованной Всероссийской Самодержцу Петру Великому над шведским королем под Полтавой".

Взагалі, як то кажуть, не лізе в ворота. А як же бути з грамотою, де, за виразом Шевченка, "скажений" цар дозволив ніжинським жінкам пишатися в козачих шапках? Адже ніхто цієї грамоти не бачив. Відомий краєзнавець М. М. Бережков писав, що за легендою, ця грамота збереглась в Богоявленській (Замковій) церкві, а потім десь в

30-ті роки XIX ст. безслідно щезла. А радянський дослідник доцент НДПІ Л. В. Олійник все звалив на гітлерівських окупантів: мовляв, вони пограбували музей історії інституту, спалили царську грамоту. Найбільш об'єктивно дослідив цю загадкову історію М. М. Бережков. Він був чесним науковцем і на основі аналізу конкретних фактів довів, що ніякої битви під Ніжином не було, не було й ніякої грамоти Петра I. Ось що він пише про цю подію: "Можливо, що це були фуражири або мародери шведські, які дозволяли собі насильництва над мирним руським населенням. Потім ці події перейшли в легенду і, напевно, всі ці розповіді про це - плітки літераторів, які мають зайвий час".

Крім того, він посилається на відомого історика П. Шафонського: "треба відмітити такі обставини, що ні Шафонський, ні його ніжинські кореспонденти ні слова не говорять про те, що нібито, коли царював Петро I, в полтавський рік мешканці Ніжина захищали його від шведського загону". Якби це було, то Шафонський, який старався, аби догодити Катерині II, не проминув би описати яскравими фарбами "Ніжинську битву", яка замало не перевершила Полтавську.

М. М. Бережков був сином великого російського народу. І порядною людиною. Будучи поміркованим монархістом, він, на відміну від професора НІФІ М. І. Лілеєва, який був головним організатором кривавого погрому євреїв та студентської молоді у жовтні 1905 року в Ніжині, гидував чорносотенцями. Ось що він писав про них в своєму щоденнику: "Зустрів декілька п'яних зі звірячими обличчями. Чую, як лають демократів. Здається, це слово розуміється в значенні демонів. Дурість і свинство невичерпні, як ніжинська базарна грязюка!" Як не схожі ці помидьки на "благородних" захисників царя і російського народу під пером професора Лілеєва.

Як писав французький дослідник Роже Тіссеран, царська Росія "до 1917 року без втоми розпинала на колі ганьби великого гетьмана". Без кінця в голови українців втлумачували легенду, ніби козаки та селяни ненавиділи і паплюжили Мазепу.

Але ось що сказав Петру I простий козак з Чернігівщини у 1709 році: "Не Мазепа зрадник, а зрадив Україну Скоропадський, продавши її москалям". Скажений цар, звичайно, після жорстоких тортур знищив невідомого героя.

Особливо цькувалось ім'я гетьмана в останні часи царизму, коли посилювався український національно-визвольний рух. Псевдоісторики, літератори та інші діячі, котрі паплюжили українську справу, зі шкури пнулися, аби допомогти царським прислужникам. Вони зробили слово "мазепинець" синонімом слів: "бандит", "відщепенець", "зрадник". До таких перевертнів і належав "українець" Іващенко - голова Чернігівського відділу погромної організації "Союза русского народа". Це він писав в лютому 1914 року, коли всі свідомі українці готувались святкувати шевченківський ювілей, такі блюзнірські слова: "Мазепинці - це російські малороси, які проповідують основні заповіді гетьмана Мазепи - зраду матері-Росії. Мазепинці - зрадники Росії, зрадники усього вітчизняного, раби і лакузи жидів і поляків". Коментарі, як то кажуть, зайві.

Володимир СИМОНЕНКО.

